

ЗАРУБІЖНА ФОЛЬКЛОРИСТИКА

УСНО-ФОРМУЛЬНА ТЕОРІЯ ТА ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ ДУМ

Альберт Бейтс Лорд (1912—1991) — американський філолог-славіст, професор Гарвардського університету, знаний у світі дослідник епічної традиції. З його ім'ям пов'язується розвиток ідей так званої “формульної” теорії, початки якої були закладені його вчителем — Мітменом Перрі. Оскільки основою теорії є розуміння усної природи фольклорної творчості в її відмінностях від професійної, більш точно визначати її як “усно-формульну теорію” чи “усну теорію”, під такою назвою вона й утвердилася в працях послідовників¹. Дослідження А. Лорда “Епічний співець” (The Singer of Tales)², де викладено результати багаторічних досліджень у царині південнослов'янської епічної традиції та основи запропонованої вченим теорії, стало етапним, оскільки заклало підвалини розгляду творчих процесів у епосі та техніки епічного виконавства. В цьому сенсі одним з основних питань, що постало перед дослідником, було те, чи відбувається запам'ятовування творів епічними співцями, чи вони щоразу творять їх у процесі виконання.

Для підготовки монографії протягом 1930-х та 1950-х років вченим було здійснено ряд експедиційних досліджень у Югославії, результатом яких стала майже 13-тисячна колекція записів, серед яких понад 3500 фонофіксацій³. У пошуках відповіді на численні питання, пов'язані з таємницями творчості Гомера, М. Перрі та А. Лорд вдалися до експериментальної роботи з епічними виконавцями, що дозволило їм повніше зрозуміти природу фольклорної творчості та висловити припущення про те, що поява “Гіади” та “Одіссеї” значною мірою спричинена усним за природою творчим процесом. Суть концепції вченого можна визначити його афористичним висловом “composition in performing”, що підкреслює єдність процесів творення й відтворення у фольклорі. При цьому, на його думку, епічне виконавство є творчим процесом, який точніше можна визначити як “усну композицію”.

Характеризуючи теорію Лорда, А. Дандис відзначав, що вона виникла у ХХ сторіччі, тому як і інші модерні теорії та на відміну від теорій ХІХ сторіччя, тяжіла до розгляду явищ у синхронії, а не в діахронії. Отже питання про те, чим є фольклорне явище та які особливості його функціонування, постало перед дослідниками натомість питання про можливі джерела його виникнення. Це ставить теорію в широкий контекст формальної та структурної інтелектуальної парадигми⁴. Характерною її рисою є інтерес до вивчення живого фольклорного процесу, спостереження над фольклорною текстологією не за матеріалами публікацій та архівних джерел, а за результатами дослідження актуального виконавства.

В процесі осмислення техніки епічного виконавства М. Перрі та А. Лорд звернулися до понять “формула” та “тема”. У визначенні фор-

мули передусім підкреслювалися такі її особливості, як змістова повторюваність, зв'язок з певними метричними умовами функціонування та роль у побудові віршової матерії, а у визначенні теми — типовий характер цього елемента сюжетної стереотипії та роль у побудові епічної пісні. Перше з цих понять привернуло значний інтерес науковців і навіть відбилося у назві теорії, друге ж певною мірою залишилося поза увагою.

Концепція викликала значний інтерес науковців, проте мала й багато опонентів⁵. Авторам закидали перебільшення ролі імпровізаційного начала в традиційній творчості, формалізм та механістичність трактування творчих процесів, неможливість поширення отриманих результатів на інші національні традиції, а тим більше на фольклор в цілому. Ідеї А. Лорда не були одноставно прийняті й у середовищі класичних фітологів. Передусім це стосувалося висновків щодо усності походження поем⁶. Частина цих заперечень, на наш погляд, є результатом полемічного загострення певних дискусійних положень як з боку авторів теорії, так і з боку її опонентів. Водночас ряд висловлених А. Лордом міркувань та спостережень спонукає до подальших пошуків. Це, зокрема, стосується заперечення ролі пам'яті на текст та виконання завченого тексту. Уявлення про текст, що успадковується поколіннями епічних співців, він вважав помилковим, натомість наполягав на спадкоємності епічного знання. Остаточне вирішення цього дискусійного питання можливе лише за умови подальших глибоких аналітичних розвідок у царині усної традиційної творчості, включення до сфери розгляду не лише епосу, а й більш широкого кола явищ. Тут можна цілком приєднатись до Б. Путилова, який нарікає, що висловлений В. Жирмунським заклик до глибокого осмислення динаміки творчих процесів у епосі через багаторазові експериментальні записи “виконання одного й того ж сюжету різними виконавцями та одного й того ж тексту тим же виконавцем у різний час та за різних умов” не було втілено в життя⁷. Прикметно, що й за такої постановки питання методика аналізу, запропонована М. Перрі та А. Лордом, не може не бути визнана плідною. Тому основний пафос концепції, її спрямованість на розгляд живого творчого процесу фольклорного виконавства, закладені вченими основи польової експериментальної роботи з носіями, безумовно, належать до значних здобутків світової науки. Саме ці аспекти теорії особливо імпонують українській фольклористиці, в якій особа виконавця завжди привертала належну увагу збирачів та науковців, через це вони й мають стати тими продуктивними імпульсами, що спонукатимуть до подальших глибоких досліджень природи фольклорної творчості.

Пропонована увазі читачів розвідка А. Лорда, присвячена розгляду вступних епізодів двох українських дум (“Про козака Голоту” та “Про Хвеська Ганджу Андибера”), наочно демонструє особливості концепції автора. Тим-то вона показова не лише як свідчення інтересу світової науки до визначних надбань української епічної традиції, але і як спроба застосування усної теорії для осмислення особливостей творчого процесу в національній традиції. Статтю було надруковано англійською мовою у збірці “Harvard Ukrainian Studies Eucharisterion: Essays Presented to Omeljan Pritsak on His Sixtieth Birthday by His Colleagues and Students” (Harvard University Press. Cambridge (Mass.), Vol. III—IV Part 2, 1979—1980). — Р. 569—594. Публікація українського перекладу статті пов'язана також із підготовкою до проведення у Києві у серпні — вересні конференції, присвяченої дослідженню усної епіки та виконавства — питанням, які займали чільне місце у творчій спадщині А. Лорда.

При перекладі виникали окремі ускладнення термінологічного характеру: автор нерідко вживає термін “пісня” на означення думи. В цьому разі перекладачем застосовано визначення “епічна пісня” або поняття твір. Як відповідник виразу “set piece” вжито “усталений фрагмент”, а поняття “idea” перекладається у відповідності до контексту як “думка”. Згідно з концепцією усної композиції, А. Лорд уникав

вживання терміну “варіант”, проте в окремих контекстах все ж вдається до нього, тому й при перекладі він використовується як відповідник у ряді зворотів зі стилістичною метою. Цитати, що в публікації англійською були наведені у перекладі, подано за українськими оригіналами, а виділення курсивом понять “дума”, “козаченько” і т. ін. не збережено. Переклад з англійської здійснила І. Головаха, фахову редакцію — О. Бришина.

Олеся БРИШИНА,
Інна ГОЛОВАХА

Київ

- 1 John Miles Foley. *The Theory of Oral Composition. History and Methodology*. Indiana University Press. Bloomington and Indianapolis, 1988.
- 2 Albert B. Lord. *The Singer of Tales*. Harvard University Press. Cambridge (Mass.), 1960. (Рос. пер.: Лорд А. Б. Сказитель / Пер. с англ. и коммент. Ю. А. Клейнера и Г. А. Левинтона. Послесл. Б. Н. Путилова. Статьи А. И. Зайцева, Ю. А. Клейнера. — М., 1994).
- 3 1953 року розпочато публікацію колекції у Белграді та Кембриджі (“Serbo-croatian Heroic Songs, ed. by M. Parry and A. B. Lord” (Cambridge, Mass. and Belgrade, 1954) та відповідно: “Srpskohrvatske junacke pjesme. Skupio M. Parry. Uredio A. B. Lord”. Т. 2 (Beograd i Kembridz, 1953).
- 4 Alan Dundes. Editor's Foreword. In: John Miles Foley. *The Theory of Oral Composition*. — Р. IX.
- 5 Див.: Землянова Л. М. Современная американская фольклористика. — Л., 1975; *Серебряный С. Д. Формулы и повторы в “Рамаяне” Тулсидаса (К постановке проблемы) // Памятники книжного эпоса. Стиль и типологические особенности*. — М., 1973. — С. 130 — 139. J. M. Foley. *The Oral Theory in Context*. In: *Oral Traditional Literature: A Festschrift for Albert B. Lord*, — Р. 60 — 79. Гацук В. М. Основы устной эпической поэтики славян (Антитеза “формульной” теории) // *История, культура, этнография и фольклор славянских народов. IX международный съезд славистов. Киев, сентябрь 1983 г. Доклады советской делегации*. — М., 1983. — С. 184 — 196.
- 6 Див.: Зайцев А. И. Книга А. Б. Лорда “Сказитель” и гомеровский эпос // *Лорд А. Б. Сказитель*. — С. 346.
- 7 Див.: Путилов Б. Н. Послесловие // *Лорд А. Б. Сказитель*. — С. 333. За цим же джерелом подано й цитування В. Жирмунського.

Альберт Лорд

ВСТУПНІ ЕПІЗОДИ ДУМ ПРО ГОЛОТУ ТА АНДИБЕРА: ВИВЧЕННЯ ТЕХНІКИ УСНОЇ ТРАДИЦІЙНОЇ ОПОВІДІ *

Одна з найбільш актуальних та важливих проблем у вивченні усної літератури — роль пам'яті в її творенні та передачі. Безперечно, невеликі жанрові форми, такі як прислів'я, загадки, замовляння, навіть ліричні та молитовні пісні запам'ятовуються легше, особливо ж, коли метою є запам'ятовування фіксованого тексту. Думка, що всі тексти літературної природи — незмінні сутності, настільки закорінена в літературних дослідженнях, що коли вчені стикаються з традиційними усними текстами в декількох варіантах, вони намагаються пояснити варіації зміною “оригіналу” в процесі усної трансмісії. Прихильники цієї концепції вважають, що усна трансмісія починається з передачі стабільного оригіналу, який запам'ятовується більш чи менш добре; обстоюється думка, що оригінальний текст інколи видозмінюється, бо інакше неможливо було б пояснити наявність багатьох варіантів. Більше того, вважається, що описаний процес деякою мірою дозволяє і творчі вправи з боку передавача.

Такий тип усної трансмісії практично не відрізняється від процесу трансмісії рукописів. На мою думку, це не пояснює варіацій, які віднаходимо у насправді усних традиційних текстах однієї й тієї ж пісні.

Пам'ять, здається, функціонує по-різному в наративних (оповідних — прим. перекладача) та ненаративних жанрах. Йдеться про те, що ком-

* Хочу висловити глибоке захоплення ерудицією та ширю подяку за допомогу та консультацію Омелянові Прішакові.